

Vaderlandretoriek in zeventiende-eeuwse pamfletten

Interview met Ingmar Vroomen

Tijdens de binnenlandse crises die de Republiek in de zeventiende eeuw kende, werd in pamfletten een taal gebruikt waarin begrippen als 'patria', 'patriot' en 'vaderland' voorkwamen. Het promotieonderzoek van Ingmar Vroomen gaat over het gebruik van deze vaderlandretoriek in het politieke debat in de Republiek.

Nicole van der Steen en Hans Pols zijn redacteur van Kleio

Titelblad Noodt-
wendigh ende
Levendigh Discours
(1618). Hierin werd
Oldenbarnevelt
dusdanig persoon-
lijk aangevallen dat
hij er letterlijk ziek
van werd.

De werktitel van zijn promotieonderzoek was 'Oorlog in Europa, facties in het land: patria en patriotten in pamfletten 1618-1690'. Maar daar heeft hij, naar eigen zeggen, niets meer mee gedaan. 'Die titel is me voorgesteld door mijn promotor Robert von Friedeburg. Het oorspronkelijke idee was om van zes jaren van politieke onrust in de Republiek pamfletten door te nemen. Er zijn zes van die crisisjaren in de zeventiende eeuw aan te wijzen: 1618, 1619, 1650, 1672, 1684 en 1690. Maar ik heb alleen de eerste vier crisisjaren onderzocht, de laatste twee jaren heb ik laten vallen. Het waren er te veel. Met behulp van de Knuttel-catalogus, genoemd naar de bibliothecaris die hem eind negentiende eeuw heeft samengesteld, kon ik gebruik maken van de grootste pamflettenverzameling van Nederland, die in totaal meer

dan 30.000 pamfletten bevat. De lengte van die pamfletten kan heel verschillend zijn, sommige zijn vijf bladzijden, andere 24, 80 of nog meer. Maar ik heb de grens bij 100 bladzijden gelegd. Ik heb gekeken naar het gebruik van 'patria', 'patriot', 'natie' en 'vaderland' in die geschriften als voorbeelden van vaderlandretoriek. In 1618 komen een of meer van die termen in 174 van de 304 pamfletten voor, in 1619 in 85 van de 177 pamfletten, in 1650 in 191 van de 419 pamfletten en in het topjaar 1672 in 403 van de 772 pamfletten. In 53 procent van de onderzochte pamfletten komt deze vaderlandretoriek dus voor. En dat is opmerkelijk, want uit onderzoek van mijn promotor blijkt dat in Frankrijk vermoedelijk slechts in 1 procent van de tijdens de *Fronde* tegen Mazarin gepubliceerde pamfletten deze termen voorkomen.'

Partij en factie

'De factiestrijd in de Republiek ging natuurlijk over de tegenstelling tussen de Oranjegezinden en de Staatsgezinden, de remonstranten en de contraremonstranten, Amsterdam en Willem II. Het gebruik van de term factie is een reactie op een vroegere beschrijving van de conflicten in de Republiek als een partijstrijd tussen groepen met een programma en doelen. Het idee dat er in de zeventiende eeuw een partijstrijd was tussen aanhangers van Oranje, de Prinsgezinden, en de Staatsgezinden is al in de jaren zestig van de vorige eeuw onderuit gehaald door Roorda in zijn proefschrift *Partij en factie*. De conflicten die speelden in de Republiek gingen volgens Roorda vooral om lokale groepsbelangen, de verdeling van de lucratieve regentenambten. Het ging dus niet om ideologisch gestuurde groepen, maar om lokale machtsbelangen die

NOODTVVENDIGH
E N D E
Levendigh Discours /
Van eenighe getronwe Patriotten ende Lief-heb-
beren onses Vaderlandts; over onsen droevigen
ende periculeusen Staet.
VVAer inne oprechtelijc ende levendigh ver-
thoont vvordt; in vvat perijckel ende ghevaer vvy ghe-
raeckt zijn, ende vvaer henen dese vervvarring-
ghen tenderen: Met de noodighe mid-
delen om die te remedieren.
In't Licht ghebracht,
Om teghen die vilepne boeckkens/ VVeegh-schael,
Reuck-appel, Vraegh-al, &c. ghelesen te worden.

mensen verenigden. De groep die in 1672 de stadhouder steunde, kon in 1684 weer een hele andere positie innemen. Alleen in tijden van grote binnenlandse spanning konden controverses over het landsbestuur deze lokale conflicten overstijgen. Maar plaatselijke belangengroepen probeerden altijd hun voordeel te doen met de partijstrijd in het land.

De context waarin deze begrippen gebruikt werden was die van een politiek debat over plichten, rechten en vrijheden. Het ging dus niet om een uiting van nationalisme, of het bestaan van de natiestaat. Men voerde het debat om bepaalde posities te verwerven en daarbij gebruikte men vaderlandretoriek: het vaderland is in gevaar, onze stad, ons gewest gaat zijn vrijheid verliezen, het geloof wordt bedreigd en daarom hebben wij als patriotten het recht om op te staan. Waarschijnlijk viel men daarbij terug op de retoriek van Willem van Oranje tijdens de Opstand. Hij was waarschijnlijk de uitvinder van het begrip 'patriot'. Daarvoor betekende het slechts landgenoot; Willem van Oranje gaf het een politieke lading. Dat deed hij ook met het begrip 'vaderland'. Hij zette die begrippen in zijn correspondentie en publicaties in om medestanders te mobiliseren. Het ging toen om 'het gemene vaderland', de zeventien gewesten, en hun vrijheden die door de Spaanse koning geschonden werden. Willem van Oranje stelde dat de loyaliteit aan het vaderland boven die aan de koning ging. Mijn idee is dat die retoriek in de zeventiende eeuw is voortgezet, maar nu in de binnenlandse conflicten. De Spaanse koning maakte dus plaats voor

Oldenbarnevelt en zijn factie, de Amsterdamse regenten Bicker, de gebroeders De Witt en de 'Loevesteiners'.

Een andere verklaring voor het gebruik van de vaderlandretoriek kan zijn het specifieke staatsbestel van de Republiek met zijn soevereine gewesten, de steden en hun particularisme. 'Vaderland' kan dan staan voor het land, het gewest, de stad, maar ook wel voor bepaalde vrijheden. De precieze betekenis van 'vaderland' is moeilijk te achterhalen. In ieder geval was de term 'patriot' een betere leus dan het begrip 'geus', want dat was behoorlijk in diskrediet geraakt door het ruwe en wrede optreden van de geuzen met hun plunderingen.'

Rampjaar

'Maar in 1672 komen alle betekenissen samen; dan is alles in gevaar. In 1672 verschenen ontzettend veel pamfletten, veel meer dan ik onderzocht heb. Je ziet dat de Orangisten die productie domineerden, en ze monopoliseerden daarmee ook het gebruik van de begrippen 'patriot' en 'vaderland'. En zonder nu te zeggen dat 'het drievoudig snoer', God, Nederland en Oranje, al in die betekenis gebruikt werd - want als zodanig was het een negentiende-eeuwse uitvinding, zoals Joris van Eijnatten heeft aangetoond - is het wel duidelijk dat gereformeerde pamflettisten Oranje zagen als beschermer van het ware geloof en het vaderland. Bij die *hardcore* calvinistische schrijvers kom je dan tegen dat de Republiek Israël was en Willem III werd vergeleken met een van de oudtestamentische stichters. Daarvoor hadden we al gezien dat Willem van Oranje vergeleken ►

De Executie van Oldenbarnevelt, 13 mei 1619. De titel verraadt aan wiens zijde de graveur staat. Prent uit de collectie van het Rijksmuseum, Amsterdam.

Rechts: De moord op Cornelis en Johan de Witt, 20 augustus 1672 (Romeyn de Hooghe). Prent uit de collectie van het Rijksmuseum, Amsterdam.

Onder: Titelblad van Trouwhartige Aenspraecck (1650). Het eerste pamflet uit 1650 dat pleitte voor het afschaffen van het stadhouderschap, verschenen na de dood van Willem II.

werd met Mozes die zijn volk naar het beloofde land had geleid. Los van al deze retoriek moet je ook constateren dat er in 1672 een groep was die de onrust gebruikte om op het pluche te komen, de zittende regenten werden tot zondebokken gemaakt om hun plaats te kunnen innemen.'

'In de eerste twee onderzochte jaren ging het om de strijd tussen de remonstranten en de contraremonstranten. Die zorgde voor veel onrust in de steden van Holland, vooral daar waar de regenten remonstrantsgezind waren en een meerderheid van de bevolking contraremonstrant, zoals in Leiden en Haarlem. In 1617 had Oldenbarnevelt met de Scherpe Resolutie bepaald dat de steden zelf soldaten mochten aannemen, de waardgelders. Maurits greep in en liet die soldaten afdanken en Oldenbarnevelt arresteren. Hij ging daarna alle steden langs om de wet te verzetten en benoemde regenten die op zijn hand waren. Oldenbarnevelt vond dat de remonstranten getolereerd moesten worden, maar ook dat de

stranten als een soort crypto-katholieken die het land weer aan Rome zouden uitleveren. Kortom, de vrijheid was in gevaar. Wat ook speelde was dat Oldenbarnevelt steun zocht bij Frankrijk, terwijl Maurits Engeland als bondgenoot wilde. Het was een heel complex conflict.'

Door het slijk

'Bij de overwinning van de contraremonstranten in 1618 en de Oranjegezinden in 1672 klonk triomfalisme door. Mensen waren blij met de moord op de gebroeders De Witt en ze schreven daar ook over: mooi dat ze dood zijn en in stukken zijn gesneden. De verwensingen aan het adres van Oldenbarnevelt waren in eerste instantie wat voorzichtiger, alhoewel men hem wel van van alles beschuldigde: hij zou het vaderland verarmd hebben en aan zelfverrijking en nepotisme hebben gedaan. Ook dat zagen we bij Johan de Witt; hij zou staatsgeld in eigen zak hebben gestoken. Maar de toon bij de dood van Oldenbarnevelt was wel milder. Dan zie je toch dat het debat in 1672 veel feller was.

In 1650 is de kritiek op Willem II - het gaat dan om de soevereiniteit van Holland en de Hollandse steden en de macht van de stadhouder - voorzichtiger. Hij zou misleid zijn door zijn raadgevers. Tegelijkertijd werd ook wel geschreven dat hij het machtsstreven met de moedermelk had binnengekregen. Maar toen hij gestorven was, zag je de toon veranderen: we moeten het stadhouderschap afschaffen, het is zo in strijd met de ware aard van de Republiek en nu is de kans er een einde aan te maken. Na Willems dood durfde men dat te schrijven. Er was een gedichtje: 'de stadhouder heeft op tijd zijn ogen gesloten om ons de ogen te openen voor de ware aard van het stadhouderschap'. Maar hij werd dus niet door het slijk gehaald.

TROUWHARTIGE Aenspraecck

Aen alle goede

PATRIOTTEN

*Van desen Staet, in dese
gelegenheit.*

Nationale Synode geen zeggenschap over de afzonderlijke gewesten had. Het ging hem dus om de soevereiniteit van Holland. Hij kwam hier tegenover de stadhouder te staan, die de contraremonstranten steunde. Voor hen stond vast dat de Republiek uit elkaar zou vallen als de partij van Oldenbarnevelt haar zin zou krijgen. Bovendien beschouwden zij de remon-

Den Oprechten PATRIOT;

Wangelwesen tusschen een
AMSTELDAMMER en HAGENAER.

Honestum pro Patria mori.

Sommige pamfletten waren zo opruiend dat ze werden verboden. Dat gebeurde opmerkelijk genoeg in 1672 heel weinig en pas na de machtswisseling bij een aantal staatsgezinde publicaties. Ook in 1618 werden sommige pamfletten verboden, net als in 1650. Toen ging het om een kleine twintig pamfletten. Degene die de drukker of de schrijver kon aanwijzen kreeg een beloning. Maar het was in het gedecentraliseerde bestel van de Republiek enorm lastig dergelijke verboden te handhaven.

In 1618 verscheen het pamflet 'Noodtwendigh ende levendigh discours, van eenighe getrouwe patriotten ende lief-hebberen onses vaderlands; over onsen droevighen ende periculeusen staet'. Het was een persoonlijke aanval op Oldenbarnevelt. Hij en zijn medestanders zouden de fundamenteën van het vaderland hebben bedreigd: de regering, de religie, het leger en justitie. Oldenbarnevelt zelf zou op zelfverrijking uit zijn, de macht willen hebben en het vaderland verarmen. Zijn familieleden waren allemaal van discutabele achtergrond. Het was echt een persoonlijke aanval van corruptie en nepotisme. Volgens de Engelse ambassadeur Carleton was Oldenbarnevelt zo van slag dat hij thuis het bed moest houden. En hoewel het tegen zijn gewoonte was, zo schreef hij aan de Staten van Holland, voelde hij zich gedwongen om te reageren in een remonstrantie. Daarop volgde een hele reeks anti-Oldenbarnevelt pamfletten vol met vaderlandretoriek. Daaruit blijkt dus wel dat pamfletten invloed konden hebben. Ook De Witt zou reageren op pamfletten waarin hij werd beschuldigd van corruptie. Maar de positie van De Witt was natuurlijk wel heel zwak geworden toen de Franse koning in Utrecht zat en diens troepen alleen nog voor een laagje water stonden. Wat heb je dan nog aan verheven ideeën als de Ware Vrijheid?

In 1618 was het merendeel van de pamflettisten op de hand van de contraremonstranten, in 1619 waren het vooral nog de remonstranten die van zich lieten horen. In 1650 ging het gelijk op tussen Orangisten en Staatsgezinden. Het strijdpunt was toen soevereiniteit: mag Holland zelf soldaten afdanken zonder overleg met de andere gewesten, wat zijn de rechten van de stadhouder, mag Willem II Amsterdam proberen in te nemen? Sommige schrijvers combineerden dat wel met religie. Bij hen doken de remonstranten weer op

als boosdoeners. Maar dat is lang niet in alle pamfletten zo. Een veel voorkomende klacht was dat de machthebbers zakkenvullers waren en aan vriendjespolitiek deden.

Vaderlandretoriek werd niet gebruikt om mensen te verenigen, maar om mensen uit te sluiten. Dat blijkt uit het pamflet tegen Oldenbarnevelt. Daar staat met zoveel woorden: we leven in een vrij land. We mogen schrijven wat we willen. Maar dat recht komt niet iedereen toe, alleen echte patriotten. Daarmee had de retoriek ook een activerende functie; jullie zijn vaderlanders, jullie moeten nu wat doen. Het werd een oproep aan alle ware christenen, trouwe Nederlanders en echte patriotten om 'koelbloedig en met ene zonderlinge ijver' te handelen: wij zijn goed en jullie zijn slecht, en daarom hebben wij nu het recht en de plicht om in te grijpen.' ■

Titelblad van Den Oprechten Patriot (1672). In dit pamflet werd bekritiseerd dat de aanhangers van Oranje tijdens het Rampjaar het begrip 'patriot' wisten te monopoliseren.

Ingmar Vroomen studeerde maatschappijgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en doet nu aan dezelfde universiteit promotieonderzoek naar het gebruik van vaderlandretoriek in de Republiek in pamfletten tussen 1618 en 1672.